

31. *Морошкин Ф. Л.* О владении по началам российского законодательства. — М., 1837. — С. 80.
32. *Энгельман А.* О приобретении права собственности на землю по русскому праву. — СПб., 1859. — С. 23.
33. *Маркова А. Н.* История государственного управления в России: Учебник для вузов. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. — С. 31.
34. *Титова Ю. П.* История государства и права. — М.: Проспект, 1999 — С. 22.
35. *Толочко А. П.* Князь в Древней Руси: власть, собственность, идеология. — К., 1992 — С. 153.
36. Российское законодательство X—XX веков: В 9 т. — М.: Юрид. лит., 1984. — Т.1. Законодательство Древней Руси. — С. 47, 80.
37. *Третяк А. М.* Історія земельних відносин і землеустрою в Україні: Навчальний посібник. — К.: Аграрна наука, 2002. — С. 17.

Стаття надійшла до редакції 23.06.09.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.1

І. А. Галіахметов,
канд. юрид. наук,
доцент кафедри правового регулювання економіки,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

ТЕРМІНОЛОГІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ВЗАЄМООБУМОВЛЕНOSTІ МОВИ ТА ПРАВА

В статті розглянуто теоретико-прикладні аспекти взаємообумовленості мови через призму її науковості та категорій права.

The Article considers legal and lexical problems into formation of categories and concepts in system of the civil law.

Ключові слова: понятійно-категоріальний апарат, термін цивільного права.

Однією з найважливіших функцій права — регулювання взаємовідносин і поведінки людей у суспільстві з метою інтегрування окремого індивіда в соціальне ціле. Щоб право було здатним виконувати зазначену функцію, воно повинно бути «дзеркалом» соціального досвіду, який досягнутий і має належну форму, що

прийнята в даній культурі, тобто бути зрозумілою. Мова, як основний засіб комунікації та виразу думки, слугує інструментом перетворення досвіду в знання. Мова — це не тільки засіб для передачі і зберігання інформації, але й засіб формування нових понять, які обумовлюють мислення людини. За цивілізовану державу юридичні норми не можуть здійснюватися інакше, ніж у певних мовних формах. Таким чином, мова і право функціонує в тісній взаємодії одна з одним, тобто, по-перше, мова виражає волю законодавця, а по-друге, доводить цю волю до відома учасників суспільних відносин. Ефективність правової комунікації переважно залежить від того, наскільки правильно в мовному відношенні виражена воля законодавця. Відомий російський юрист-філософ С. М. Трубецький підкреслював: «Усяке право розуміє суспільство: тільки в колі розумних осіб суспільства можна говорити про право; з іншого боку, не може існувати суспільство розумних осіб без права... право — той загальний порядок, якому повинно підкорятися як ціле суспільство, так і кожен окремо узятий його член» [1, с. 15].

У колі проблем «мова і суспільство» завжди було і залишається актуальним взаємовідношення мови та права. Правові тексти в значному ступені впорядковують життя людей у суспільстві та в сім'ї. Право і закон мають, таким чином, саме безпосереднє відношення до кожного громадянина держави. Норми права виражаються за допомогою мови, а тому, будь-який громадянин може зіткнутися з термінологією права і передусім з термінологією цивільного права. Інформаційно-понятійна природа походження, змісту термінологічної лексики цивільного права України розроблена недостатньо. Зазначений аспект розглядався багатьма дослідниками проблем з права, в більшості зарубіжними правознавцями та філологами. Поняття «інформаційна природа» і «прагматика терміна» (букв. з грец. «Сприйняття суб'єктом знака, слова, терміна». — *прим. І. Г.*) взаємопов'язані і взаємообумовлені. Прагматика терміна передбачає цілеспрямоване створення та усвідомлення вибору мовних засобів, які застосовуються в спеціальній комунікації та базуються на інформаційній природі терміна, тобто специфіці інформації, що закладена в термін. Таку інформацію кодують внутрішня форма терміну та конкретні терміноелементи.

Об'єктом дослідження в даній статті постає термінологія цивільного права, її пов'язаність з типом, видом і формою, яка виражена в його нормах. Адже в кожній нормі ЦК України ми

знайходжемо той або інший термін, який пояснює певну дефініцію (букв. з лат. «роз'яснення юридичних понять». Її уперше запровадили юристи Давнього Риму, а потім вона застосовувалась для пояснення термінів інших галузей наук. — прим. І.Г.) уяви, яка утворюється через призму тріади «тип — вид — форма» вираження формули правової поведінки кожною із осіб. Дійсно, термін «цивільне право» відомий з часів Давнього Риму. Як «*jus civile*» — «право громадян» отримав всесвітнє розповсюдження: нім. «*Zivilrecht*», англ. «*civil law*», фр. «*le droit civile*». Цей термін отримав найширше розповсюдження. Він застосовується в усіх правових системах, хоча його зміст у певній мірі змінювався зі змінами економічних, політичних і культурних умов життя того чи іншого суспільства. Він став традиційною назвою однієї із найбільш великих правових галузей [2, с. 1]. Цивільний кодекс України особливо багато налічує латинських слів. І це економічно: саме приватне право, яке стосувалось користі окремих осіб, було розроблено у Давньому Римі, за неперебільшенням, як послидовна і закінчена система норм.

Крім кількості латинських слів необхідно враховувати також і якісну характеристику. За кожним латинським терміном стоїть певне поняття, категорія правознавства, яку важко зараз виразити іншим словом так, щоб воно точно і повно передавала зміст латинського терміну. Не завжди, при всьому багатстві української мови, ми все ж потребуємо застосовування римськими правовими термінами. Так, наприклад, у нашому цивільному праві застосовується термін «регрес», «регресна вимога». Регрес — протилежність прогресу. Прогрес — рух уперед; регрес — рух назад. Значить, регресна вимога — зворотна вимога. Але така заміна українським терміном не підходить, тому що не всяка зворотна вимога є регресною. Отже, не завжди просте перенесення значення тотожного українського слова на інтернаціональне слово латинської мови не завжди буває можливим. Тому можна констатувати, що без понять і термінів, які розроблених римськими юристами, не може обійтись жодне національне право.

Термінологія цивільно-правової сфери — це особлива система, яка слугує для передачі правової інформації, роз'яснення смислу цивільно-правових норм, які сформульовані за допомогою термінів-носіїв колективної професійно-наукової пам'яті, котрі є посередниками в процесі спеціальної комунікації. Як писав С. С. Алексєєв, «не можна забувати найважливіші вимоги, які

пред'являють до наукової термінології, — її однозначність, сувору визначність, ясність, сталість, що сумісна зі всім комплексом термінів, які застосовуються в науці»[3, с. 28].

У будь-якому цивілізованому суспільстві існують ті або інші відносини власності (Поки існує держава, доти існує своя система категорій права власності, яка національна і по суті та по формі вираження способу привласнення благ. — *прим. І.Г.*) та засновані на них товарно-грошові відносини, з якими безпосередньо пов'язано цивільне право. Таким чином, дії, які підлягають цивільно-правовому регулюванню, співвідносяться з повсякденним життям суспільства в цілому, що знаходить адекватне вираження в мові. Термінологія цивільного права є однією з самих давніх пластів термінологічної лексики права взагалі, так як проблема цивільно-правового регулювання суспільних відносин виникає з перших днів становлення держави. (Порівняйте виникнення понять «шлюб» та «сім'я» як правових категорій, перше існувало із здавен, майже одночасно з появою держави, друге з'явилося як соціальне поняття до появи держави, а правовим стало, наприклад, з часу прийняття Сімейного кодексу України. За римських часів поняття «*matrimonium*» (шлюб) остаточно закріплений у дигестах Юстиніана, хоча ще згадується в інституціях Гая, а «*familia*» (сім'я) з чотирьох визначень цього терміну не мала визначення тотожного сучасному розумінню поняття сім'ї [5, с. 225, 336]. — *прим. І.Г.*) Обсяг лексики цивільного права достатньо великий та охоплює тематичні різноманітні пласти, тому що сфера його розповсюджується на всі сторони життя суспільства будь якої держави, порівняємо: *das Inventar* — майно, *die Lizenz* — ліцензія, *die Scheidung* — розлучення, *das Testament* — заповіт тощо.

Термінологію права досліджувалась ще в середині XIX ст., тоді виказувалась необхідність вивчення не тільки змісту закону, але й способів цього змісту за допомогою слів. Німецький юрист К. Ф. Савіньї заснував у Німеччині (XIX ст.) історичну школу права, значення мови як важливого посередника обговорювалась і юристами, і філологами. Саме К. Ф. Савіньї у своїй фундаментальній праці «Основи юридичної методології» назвав філологічний метод одним із робочих методів юриспруденції. З тих пір відношення мови та права все частіше стає предметом дослідження юристів. Інтерес до правової термінології, її «чистоти» застосування з боку юристів пояснюється істотною роллю мовних засобів у юридичній діяльності, а також тим, що поряд зі змістовною стороною, яка є го-

ловною за своїм значенням, право володіє мовною формою і пов'язаною з нею логічною структурою. Дійсно, наприклад, М. І. Брагінський та В. В. Вітрянський на початку своєї книги «Договорное право. Общие положения» попереджали про полісемічності терміна «договір», однак говорять: «Використання в різних варіантах терміна «договір» жодних неподобств не викликає. Необхідно лише мати на увазі, що мова йде про омоніми» [4, с. 308]. Тому часто має місце змішання юридичного факту (а саме терміна «договір») і правовідношення («зобов'язання») на практиці, що є термінологічним конформізмом щодо однієї із проблем спору про поняття зобов'язання та неувагою до розмежування значення терміну «договір», який може означати і правочин, і правовідношення.

Значимість визначеності понять, які застосовуються цивільним правом, не менш важлива, ніж, наприклад, для кримінального права. Від такої визначеності залежить вирішення майнових конфліктів, які торкаються суспільних інтересів. «Визначення юридичних понять («легальні визначення») необхідні, адже неправильне тлумачення або хоча б незначний відступ від їх істинного смислу може призвести до порушення законності з усіма наступними негативними наслідками. В практиці застосування законодавчих актів виникають ускладнення із-за відсутності визначення термінів, які мають юридичне значення».

Застосування слова в юридичному тексті повинно забезпечити номінативну, або дефінітивну, функцію, тобто стати засобом чіткого позначення. Слово подає фрагмент немовної дійсності та є засобом чіткого позначення. В цьому випадку слово — простий знак, символ, назва явищ правової дійсності, яка відображена в суспільній свідомості. Але якщо слово постає засобом логічного визначення, тоді воно поняття і науковий термін.

Перехід від номінативної функції словесного знаку до семантичних форм самого слова зазвичай пов'язується з комунікативною функцією мови.

В процесі мовної комунікації речова (предметна) ознака відношення та значення слова можуть розходитись. Особливо це істотно помітно, коли слово не називає предмет або явище, а характеризує його уявлено. Це в першу чергу проявляє себе на комунікативній точності юридичної мови, коли думка законодавця отримує текстуальне вираження в формі нормативного акта.

Використання в законі точних спеціальних термінів і понять не робить його незрозумілим, якщо в самому законі даються ви-

значення цим термінам і поняттям. Більш того, «темні місця» можна убрати шляхом розширення диспозиції правової норми. Тим більше задача творчості законодавства полягає в тім, що ці труднощі можна подолати та спробувати спромогтися того, щоб думка законодавця відповідала епізоду правової дійсності, яка відображається, та була точна.

З комунікативної точки зору, «законодавець у процесі правотворчості передає не поняття (окреме, ізольоване, логічне... тобто поняття в чистому вигляді), а замисел, нормативний комплекс уявлення... злиття понять в сплаві з владно-волевими прагненнями. За суттю законодавець передає зміст, який ним отриманий ним при відображенні, пізнанні реальності... тобто те, що має назву «правава ідеологема» [6, с. 59].

Так, наприклад, ст. 509 ЦК України визначає зобов'язання як правовідношення, в силу якого «одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію... а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку». Як бачимо, легальне визначення зобов'язання таке, що говорить про одностороннє правовий зв'язок. ЦК України не знає поняття «двостороннє зобов'язання», а говорить лише: «Якщо кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, вона вважається боржником у тому, що вона зобов'язана вчинити на користь другої сторони, і одночасно кредитором у тому, що вона має право вимагати від неї» (ч. 3 ст. 510 ЦК України). Неважко помітити, що тут міститься опис двох зобов'язань, які описані згідно зі ст. 307 ЦК України. Далі ст. 538 ЦК України прямо говорить про два зобов'язання в рамках одного договору, передбачаючи, що «виконання свого обов'язку однією із сторін, яке відповідно до договору обумовлене виконанням другою стороною свого обов'язку, є зустрічним виконанням зобов'язання».

Вони лише пов'язані тим, що виникли із одного юридичного факту — договору. Не повинно викликати сумніву, що із одного юридичного факту може виникнути кілька правовідносин, у тому числі із одного договору.

Використання єдиного поняття зобов'язання є бажаним як у практиці, так і в науці цивільного права. «Потрібно бачити і те, що терміни в юридичній науці єдині із термінологією закону та юридичною мовою практичної юриспруденції, і порушення цієї єдності може мати несприятливі наслідки, які виражаються в

«розширенні» або «звуженні» для різних комбінацій зобов'язань, які обумовлені типом договору, що укладений сторонами».

Мова є своєрідною формою, за допомогою якої формулюються і співвідносяться правові приписи-норми. Потрібно зауважити, що лінгвісти досліджують склад мови права з позицій його термінологічності. Проблеми терміна і термінології права знайшли своє відображення на сторінках праць багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Так, наприклад, вивченню термінологічної лексики права Європейського союзу присвячена дисертація Т. М. Дементьєвої [7]. Інший автор, О. О. Красавчиков, дав теоретичний аналіз практично всіх важливіших цивільно-правових категорій, які застосовуються в цивілістиці Російської Федерації [8].

Отже мова права в цілому і передусім всього юридична термінологія незрозумілі не тільки громадянам-адресатам правових приписів, та іноді юристи теж непрофесійно і безграмотно вживають ті або інші терміни, особливо в сфері спеціального законодавства. Дійсно, по-перше, в демократичній державі проблема «мовного бар'єру» між громадянами та державою набуває особливу значимість, тому що ускладнює контроль за державною владою і діяльністю законодавця. З іншого боку, ускладнення щодо розуміння юридичної термінології може призвести до того, що громадяни не зможуть скористуватися своїми правами, насамперед цивільними. Таким чином є актуальна та всебічна необхідність ознайомити широку громаду України зі структурною побудовою та змістом системи термінології цивільного права та спромогтися розкрити його інформаційно-прагматичний аспект. Тому вважаю за доцільним запропонувати постановку та рішення наступних задач у колі правознавців України:

1) з'ясувати шляхи та джерела формування, запозичення тощо термінів цивільного права;

2) дослідити інформаційно-прагматичну природу правових термінів;

3) виявити галузеву та мовну специфіку термінів цивільного права, як українського походження, так й інтернаціональні слова, вплив латинських термінів;

4) визначити найбільш продуктивні способи термінологічної номінації цивільного права.

В середньому цивільне законодавство може нараховувати велику кількість термінів, зокрема Німецьке цивільне зведення та

інші цивільні закони нараховують більше 3500 термінів, а за останнім опублікованим виданням в обігу Російської Федерації знаходиться більше ніж 1200 термінів з цивільного та господарського права [9] (В Україні їх ніхто не рахував. — прим. І.Г.). Саме дослідження термінології цивільного права надасть можливість у подальшому розібратися з категоріальним апаратом цивільного права, а отже ґрунтовніше, системніше підійти до розкриття природи норм цивільного права, способів належного їх функціонування в українському суспільстві, запобігти непотрібного звуження, отождолення певних правових явищ, поєднання між собою певних понятійних конструкцій, зменшення в лексиці цивільного права сталих термінів латинського походження, яким дають непотрібну заміну або навпаки застосування невдалої кальки.

Література

1. *Трубецкой Е. Н.* Избранные произведения. — Ростов н/Д : Феникс, 1998. — 512 с. — (Выдающиеся мыслители).
2. Гражданское право: В 2 т. Том I: Учебник / Отв. ред. проф. Е.А.Суханов. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: БЕК, 1998. — 816 с.
3. *Алексеев С. С.* Теория права. — М.: БЕК, 1994. — 224 с.
4. *Брагинский М. И., Витрянский В. В.* Договорное право. Общие положения. — М.: Статут, 1998. — 681, [1] с.
5. *Дыдынский Ф.* Латинско-русский словарь. К источникам римского права: По изданию 1896 года. — М.: Спарк, 1997. — 560 с.
6. *Ващенко Ю. С.* Окоммуникативной точности законодательного текста в правотворчестве / Российская юстиция. — 2006. — № 4. — С. 58—60.
7. *Дементьева Т. М.* Особенности образования терминологической лексики права Европейского Союза: На материале немецкого языка: диссертация... кандидата филологических наук: 10.02.04. — М., 1999. — 271 с.
8. *Красавчиков О. А.* Категории гражданского права. Избранные труды: В 2 т. — М.: Статут, 2005. — Т. 1. — 490 с.; Т. 2. — 494 с. (Серия: Классика российской цивилистики).
9. Словарь терминов по гражданскому и хозяйственному праву / Сост. А. С. Кайгородова. — М.: Городец, 2004. — 320 с.